

VALLÁSOS KULTÚRA ÉS ÉLETMÓD A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 10.

Konferencia Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeum
és a Veszprémi Hittudományi Főiskola
közös szervezésében
2014. május 20-23.

Szerkesztette:
Pilipkó Erzsébet
Fogl Krisztián Sándor

Laczkó Dezső Múzeum
Veszprém, 2017

Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10.

Konferencia Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeum
és a Veszprémi Hittudományi Főiskola közös szervezésében
2014. május 20-23.

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja:

Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

Felelős kiadó:

S. Perémi Ágota
igazgató

Szerkesztette:

Pilipkó Erzsébet
és Fogl Krisztián Sándor

Borítókép:

Mézeskalács ütőfa, 1637.

Márton Gábor, veszprémi bábsütő hagyatékából.

Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjtemény, lt. sz.: 53.24.93.

© Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

© Szerzők

Szerkesztés © Pilipkó Erzsébet és Fogl Krisztián Sándor

ISBN 978-963-9938-22-9

Készült: Viza Kft., 8200 Veszprém, Hajlat u. 31.

Vezető: Borbás János ügyvezető igazgató

FRAUHAMMER KRISZTINA

Női példaképek, női szentek a 19-20. század fordulójának női imakönyveiben¹

Évekkel ezelőtt, amikor egy kortárs imaszövegeket elemző kutatási projektet lezártam, az ima műfajánál maradvá figyelmem az imakönyvek kutatása felé fordult. Az évekkel ezelőtti kutatás során a kegyhelyekre látogatók egyéni, spontán módon, mindenféle kötöttség nélkül írott fohászait elemeztem. Ekkor merült fel, hogy érdekes lehetne egy ellentétes irányú vizsgálódás is, azaz annak számbavétele miféle imaszövegeket kínál az egyház az imádkozni vágyók számára.² E kérdés kapcsán jutottam el az imakönyvekhez és ahhoz a felismeréshez, hogy átfogó feldolgozásukat eddig még senki nem végezte el.

Így néhány évvel ezelőtt a szegedi Néprajzi Tanszéken megkezdődött ennek az eddig teljesen feltáratlan forráscsoportnak, az imakönyveknek a gyűjtése és feldolgozása. A gyűjtés alapvetően minden felekezet felé teljesen nyitott, területileg a mindenkori Magyarországot, időben pedig a 19-20. századot (1850 – 1940 közötti évek) jelöltük ki határként.³ Célunk nem más, mint az, hogy ennek

1 A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

2 Itt szeretném megköszönni Barna Gábornak, hogy e témára figyelmemet felhívta és kutatásaimat azóta is szakmai tanácsaival, beszélgetésekkel segíti.

3 A korszakhatár időkereteinek a kijelölésében a fő szempontot az játszotta, hogy az imakönyv tematika elsődlegesen a régi magyar irodalommal foglalkozó munkákban jelent meg hosszú ideig. Az e tudományterületen tevékenykedők azonban csak 1711-ig tekintették át a vonatkozó forrásokat, példaképpen a három nagy, klasszikusnak számító áttekintés, illetve feldolgozás említhető: Gajtkó István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Bp., 1936, Élet, /Palaestra Calasanciana: a piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, 15./; Incze Gábor: *A magyar református imádság a XVI. és a XVII. században*. Debrecen, 1931, Teológiai Szemle, /Teológiai Tanulmányok, 15./; Gorzó Gellért: Ráday Pál imádságai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1915. 2. sz. 151–172. A korszakhatárt elsőként Holl Béla kéziratoss bibliográfiája tolta ki valamelyest, amelyben a 18. század végéig gyűjtötte össze a katolikus imakönyveket, összesen 157 darabot. A bibliográfia máig kéziratban található a piarista rend levéltárában, adatai: Holl Béla: *A magyar nyelvű nyomtatott katolikus imádságoskönyveinek bibliográfiája*. Piarista Rend Magyar Tartománya, 1958 /Saját Írások sorozat, 121. tétel/. A szegedi Néprajzi Tanszéken összegyűjtött

az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott forráskorpusznak a felhasználásával az egyházi autoritás által közvetített tanokon keresztül próbáljunk közelíteni az adott kor vallási, művelődéstörténeti, lelkiség-történeti kultúrájához.

Változó társadalom – átalakuló egyház

A vizsgált imakönyvek által kijelöl korszakot a történelemtudomány a legújabb-, vagy modernkor névvel illeti. Egy olyan korszaka ez a történelemnek, amikor az élet megannyi területén párhuzamosan döntő változásokra került sor. Ekkorra lett szembevetendő az iparosodás, a gyáripari fejlődés mélyreható és feltartóztathatatlan folyamata, (amely Anglián kívül elsőként az európai kontinens nyugati országait érintette meg.) A munka, a lakóhely és a közösségi viszonyok, benne állampolgár és állam kapcsolatával mind-mind új formákat öltöttek magukra, s ezzel megszületőben volt az, amit tömören modern életkereteknek szokás nevezni.⁴

E modern életkeretek egyik látványos megnyilvánulása volt az olvasó nő képe. Ahogy a férfiak számára az ekkor széles körben megjelenő újság a politikai nyilvánosság alapkövévé vált, a könnyű szórakoztató irodalom úgy nyitotta meg a nő számára az utat az érzelmeket, az intim, sőt olykor erotikus részleteket is feltáró regények számára. E könnyed szórakoztató irodalmat egyértelműen a nők olvasták.⁵ Rudolf Schenda felhívja azonban a figyelmet: az új olvasási szokások feltehetőleg lassabban terjedtek el, mint azt a korabeli feljegyzések sejtetni engedik: „mindenki regényt olvas”, „mintha egész városok regényt olvasnának”. Schenda szerint azért nem volt ilyen gyors a változás, a fellendülés, ebben van egy (a kortársak általi) ideológiai hamisítás is.⁶ Schenda mellett mások is fenntartásokkal kezelik az „olvasási düh”-ként ismert folyamatot és egy lassabb átalakulással számolnak.⁷ Ennek ellenére azért bizonyos: az új műfajok (regények, újságok, kalendáriumok) olyan masszív konkurenciát jelentettek, ami az imakönyvek, lelki olvasmányok addigi megkérdőjelezhetetlen elsőbbségét a női olvasók körében komolyan megingatták.⁸ Szükség volt tehát az addigi, sokszor középkori hagyományanyagot átörökítő szűkös imakönyv felhozatal mellett a kínálat bővítésére, hogy lépést lehessen tartani az újonnan megjelent műfajok áradatával. Erre hívja fel a figyelmet a *Mária hű leánya* című imakönyv

anyag egy mindenki által hozzáférhető adatbázisban megtekinthető, az adatbázis elérhetősége: <http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/menu.php>.

4 Gyáni 1998, 23.

5 Sauer 1990, 37.

6 Schenda 1977, 88.

7 Sauer i. m. 38.

8 Uo.

elmékedése: „Óvakodjatok a hamis prófétáktól. Tudod-e melyek a legveszedelmesebbek? A rossz könyvek és ujságok, melyekkel a sátán a világot a lelkek vesztére elárasztja. Ijesztően nagy a rossz iratok hatása, kivált az ifjú kedélyre. [...] Ha jámbor és ártatlan akarsz maradni, úgy az olvasásban óvatosságot és mértéket kell tartanod Istenfélő hajadon nem olvashat oly könyvet, mely a kath. vallásba vagy a ker. erkölcsbe ütközik. [...] A rossz könyvnél is ártalmasabbak az erkölcstelen képek. [...] Ami az ujságokat és mulattató lapokat illeti, csakis kath. szelleműeket olvass [...] Mária jó gyermeke egyáltalán nem olvas sokat csupán időtöltésből.”⁹

Hipotézisem szerint az új, speciálisan nők számára kiadott imakönyvek kiadása épp a világi irodalom ellensúlyozása miatt volt fontos. Emellett újfajta, modernebb, a megváltozott élethelyzetekre alkalmazható imaszövegeket is igyekezett az egyház a hívek kezébe adni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a 19. századot megelőzően ne lettek volna az egyes felekezeteknek női imakönyveik. Ismertek voltak mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál, mind pedig a zsidóknál is a hölgyek számára összeállított imádságos könyvek. Azonban számos nőnek címzett könyv tanúsítja, hogy az új olvasói igények minden felekezet esetében azok tartalmi aktualizálásához és újragondolásához vezettek a 19. század második felét követően. Ez a női élethelyzetekhez írott imák megjelenésében és repertoárjának bővülésben ragadható meg leginkább.

Szeretném felhívni a figyelmet egy további sajtozágra is. Úgy tűnik ezek az új típusú imakönyvek elsődlegesen a nagyvárosi, polgári környezetben nevelkedő, leányiskolákban tanuló lányokhoz és asszonyokhoz jutottak el, az egyszerűbb, kevésbé művelt olvasók megmaradtak a régi imakönyveiknél, vagy ponyváknál, amelyek ellen vélhetőleg küzdött az egyház:

„[...] tapasztaljuk az enemü kiadványok szaporodását, s valamint egyiknek másiknak ajánlatára hajlamot, többeknek elítélésére pedig sürgető parancsot érezünk belsönkben és látjuk a szegényes vagy pazar fénnel kiállított műveket, melyek leggyakrabban csupa nyerészkedési cikkekül tünnek fel előttünk. [...] De határozottan ellene szólunk az üres szószaporításnak, a pöffeszkedő és czifránál czifrább, csupa fület csiklandoztató, imaszövegeknek, mely a szívet üresen hagyván nem egyéb pusztá hangnál s hogy mégis imának lássék, el van tarkítva a nem magyaros számtalan oh! oh! felkiáltásokkal. Ott diszeleghet az

9 Mária hű leánya 1894, 141–145. Az ilyen jellegű moralizáló elmékedések szinte minden korabeli „modern” imakönyv tartozékai voltak. A női viselkedésminták, példaképek kialakításában különösen fontos szerepet kaptak ezek a részek, olykor hangsúlyosabb volt mondandójuk, mint az imaszövegeknek maguknak, mert tapasztalatom szerint azok gyakran változatlanul kerültek átvételre valamely korábbi imakönyvből.

imakönyvön címül, tán inkább czégérül valamely kép vagy e szavak: igen fogatos, igen ájtatos, igen szép ima vagy ének, lehet függelékébe a nagy ígéret, hogy eme meg ama kegyelem, ilyen meg olyan áldás adatik annak, ki elmondja, mi magát a szöveget mérjük az Úr imájához, kérdezzvén vajon összevág-e a kető? [...] Mi a ponyvairodalmat fenntarthatónak mondjuk, mert a szegény embernek ez a könyves boltja és ohajtjuk, bár a vásárokon árulatók ponyvain ne csupán apró füzetecskéekkel, hanem tetemesebb műveket, is láthatnánk [...]."A folytatásban a lelkészeket, segédlelkészeket buzdítja, hirdessék ki híveiknek egy-egy új imakönyv megjelenését, hol, mennyiért lehet kapni azokat. „Így a lelkész urak egyszere szava lassankint eltölné a hiveket jó imakönyvekkel vagy imakönyveikkel jó imákkal, énekekkel. Ha pedig nem törődik a jó olvasmánnyal és néhány szót sajnál híveitől, majd elmegy az illető a legközelebbi vásárra s első kérdése midőn a ponyvairodalmi ponyva előtt megállapodik; van-e valami szép új imádság vagy ének vagy istoria? Van Bizony, feleli a ponyvás; íme itt legújabb szent levél, itt meg a zsidóból lett disznó, ezek legeslegjobbak de nem is adhatom szokott áron, mert alig tudok eleget nyomtatni.”¹⁰

Mindezeket az újításokat sürgette továbbá a katolikus egyházat a 19. században nagymértékben érintő, az intézményrendszerre és a hitre is kiterjedő krízis. A klérusnak nemcsak a felvilágosodás eszmeiségének kihívásaival kellett megküzdenie, hanem azzal is, hogy a vallás és az egyház a szekularizációs tendenciák miatt a politikai és társadalmi rendszer központi területein is háttérbe szorult.¹¹ E problémák megoldásában a család és a nő társadalmi szerepének egyházi felértékelése komoly tényezőként jelent meg.

A nő, feleség, anya mély vallásossága kulcsfontosságúvá vált ebben az új helyzetben, őt és az általa összetartott családot tekintették a legmegbízhatóbb védelemnek a sokat ostorozott mentális szekularizáció ellenében. Rudolf Schlögl szerint az egyház kifejezetten megmentőt látott a nőben, hiszen rajta keresztül látta megvalósíthatónak a társadalom vallási megújulását, valláshoz való visszatérését. A kereszténység évszázadokra visszavezethető nővel szembeni negatív antropológiája azonban nem tette könnyűvé az újfajta nőkép kialakítását.¹² A polgári társadalomban a család kötelékei között tevékenykedő nők számára újfajta követhető példákat kellett felmutatni, hiszen már kevésbé volt vonzó az apácakolostorok csendjében elvonultan imádkozó nő élete. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen egy olyan mintára volt szükség, amivel azonosulni lehetett, amelyben ellentmondások nélkül egységbe lehetett hozni az egyházi-

10 *Religio* 1972/I. félév 49. szám, 385. (n.n. Az imakönyvekről).

11 Schlögl 1995, 13.

12 Uo. 16.

asan kegyes hitet és a hétköznapi polgári egzisztencia megőrzésének igényét.¹³ Olyan viselkedési modellt kellett tehát adjanak az egyház képviselői a nő számára, ami összeköti a valós vallási változásokat egy aktív bensőségességgel.¹⁴

Mária, a mértékadó modell

Ebben a diskurzusban, amely végül a keresztény feleség-anya-háziasszony (honleány) hármasa köré épülő példaképét megalkotta, természetyszerűleg Mária töltötte be a mértékadó modell funkcióját. A „Mária lányait”, „Mária gyermekeit” nevelő anyáknak ő volt a fő példaadó, a legfőbb forrás minden szenvedésben és nehézségben.¹⁵ Ő vált a hosszúra nyúlt 19. század elsődleges szentjévé és pártfogójává, ahogy a jezsuita Rosty Károly „Szűz Mária a XIX. század királynéja” című versében bemutatja:

*„Haldokol a század; nézi kis leánya:
Ifju, zsöngé korszak; megsiratja, szánja,
S kérdi: mi a vágya?
Vigyetek a Százhoz, - fölsohajt hörögve –
Trónja zsámolyához; itt legyen örökre
Enyhe sírom ágya.*

*„Bár nevem: rajongó, forradalmi század,
Hol az álnok észgőg gúnyolódva lázadt
Isten és hit ellen,
Hol a borju-bálvány s kapzsi szennyes érdek
Aranyát imádták görnyedező térdek
S porba fúlt a szellem.”¹⁶*

Élete jól ismert volt, nála hitelesebb, meggyőzőbb példaképet aligha lehetett találni. Tiszteletében az egyház megvalósította a nők felé fordulást, másrészt pedig egy elfogadható pozitív nőképet mutatott fel.¹⁷ A katolikus teológusoknak és lelkipásztoroknak (kivételesen ők a könyvek szerzői) már csak meg kellett formálni Mária-ban ezeknek a női szerepeknek a lelki tükörképét, hogy egy pozitív példát adjanak a gyengébb nem kezébe.¹⁸ „*Nekünk katolikus nőknek*

13 Uo. 17.

14 Uo. 27.

15 McLeod 1988, 152.

16 Részlet Rosty Kálmán: Szűz Mária XIX. század királynéja című verséből. Rosty 1903, 216.

17 Schlögl i. m. 17.

18 Uo. 27.

azonban megvan Mária alakjában a nő igazi eszményképe, nemcsak képen és szoborba öntötten, hanem Mária nekünk minden erényének csodálatos bőségében is érthető valóság, akire gyermeki bizalmunk minden szeretetével és ragaszkodásával tekinthetünk, hiszen a megváltás nagy misztériumában nemcsak szent Fiának, de mindnyájunk anyjává lőn."¹⁹

„Lebegjen előttem szüntelen a tisztaság liliomának, a boldogságos szűz Máriának szeplőtelen példája, hogy az élet ösvényén az ő nyomdokait kövessem. Szerényen magányba vonulva élt ő, egész alázatosággal hódolva szent akaratodnak, szelidség, angyali tisztaság, béketűrés voltak a szép erények, melyek őt előttden oly kedvessé tették; add, hogy ezek által igyekezzem én is megnyerni szent tetszésedet."²⁰

A romantika korában fellendülő Mária kultusznak a felkarolásában tehát komoly szerepet játszott Jézus édesanyjának igazi ember volta is.²¹ Míg Jézus esetében az Isten jelleget hangsúlyozta a teológia, addig Mária alakjában az anyaság csodája mellett, a hús-vér ember is jelen volt, akinél minden szükség esetén menedéket lehetett találni. Az ekkor elfogadott szeplőtelen fogantatás dogmájába (1854) az egyház Máriát, mint második, tökéletes Évát állította a hívek elé, aki példája által segít abban, hogy az emberi nem letérjen a bűnös útról. Így nem a szent került előtérbe, hanem az erényes szűz, akinek példáját, erényességét követve megszentelődik a nő hétköznapi élete.²² Az alakja körül kikristályosodó nő nagyon emberi, hétköznapi vonásokkal rendelkezett. Férje harmonikus kiegészítője lett, akinek fő feladatköre – a család oltárán való szolgálat, a gyermeknevelés, főképp a gyermek vallási nevelése, a vallási tanok átadása, hiszen a férfi ezekben már kevésbé tudott részt venni, mert munkája szétszabdalta őt. Az eddigi égi királynő, fájdalmas anya, közbenjáró, csodatévő Mária anyai alakja mellett nagyon fontossá válik Mária, mint a szűziesség, és tisztaság példaképe.²³ Ezek a „máriás” erények válnak az ekkor meginduló katolikus lánynevelés legfőbb alappillérvé.

„De kiváltképp erényeiben, főleg a szent tisztaságban kövesd Máriát. Irtózzál a fajtalan gondolatoktól, kívánságoktól, beszédektől és cselekedetektől. Csak az tisztelt igazán Máriát, ki szent tisztaságban is hozzá hasonlóvá lenni iparkodik.”²⁴

„A tisztaság megtartásáért, nem csak imádkozni kell, hanem némi önsanyargatást is gyakorolni. A köteles bőjtőkön kívül Szűz Mária tiszteletére is

19 *Keresztény Nő* 1928. június 14. 4–45. (Kósa Matild tanítónő: Még valami a női eszményről)

20 *Vezércsillag az örök üdv elnyerésére* é. n. 380.

21 Beinert 1984, 82.

22 Schlögl i. m. 39; Mcleod 1988, 152; Heiler 1977, 163–166.

23 Schlögl i. m. 37.

24 *Dicséretessék a Jézus Krisztus* 1891, 171.

*bőjtölj. ... Tartsd féken szemeidet; veszedelmes arra nézni, amit megkívánni nem szabad. ... Jámbor könyveket olvass, hogy hitedben és a vallás szertartásaiban tudományod növekedjék. ... mulatságok alkalmával ne feledd, hogy keresztény vagy és Szűz Mária híve.*²⁵

„Őrizd meg, Uram! a szű ártatlanság legfőbb elleneitől, a hiúságtól és tetzelgéstől. Zárd el füleimet és szívemet a hizelgés és csábítás bármi veszélytelennek látszó szavaira. Gerjessz bennem megvetést és irtózást minden olyastól, mi miatt enmagam s a te mindentlító tiszta szereid előtt pirulnom kellene.”²⁶

A szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetése és az ezzel meginduló ún. „Máriás évszázad” jól illeszkedett az egyház szekularizációs folyamatok miatt szükségessé vált belső konszolidációjába.²⁷ Az ellenreformáció óta Mária mint a különbözőség, az önbizonyosság jelképe jelent meg, mindig akkor lett előhívva alakja ha a katolikus identitás, fölény megerősítésére volt szükség. Az 1840-es, 50-es években ez volt a helyzet. Az egységes katolikus tudat formálásához, és a hívők világnézeti konkurensektől való szigorú elhatárolása miatt bizonyos vallási ismérvek és viselkedési módok, melyek speciálisan katolikusok voltak újra lettek élesztve.²⁸ A katolikus élet revitalizálásának, a katolikus életerő felébresztésének koncepciójában tanúi lehetünk a Mária ájtatosságok szokatlan dinamikájának, és ezek mobilizáló erejének (pl.: az ezek mentén alakuló társulatoknak, Mária-Világkongresszusoknak, Mária-szombatoknak, ima-kilencedeknek, ima-nyolcadoknak, máriás öt éves terveknek, kegyeszobor másoltok körbeutaztatásának, népek felajánlásának Mária Szívébe, könyvek, folyóiratok megjelenésének stb.)²⁹ Ezeket Mária újbóli és gyakori megjelenései is aláhúzták (Catherine Labouré látomása – 1830., La Salette - 1846., Lourdes 1854.).³⁰

Jézus mint női példakép

A szintén ekkor fellendülő Jézus Szíve kultusz szociális aspektusait elemző Norbert Busch arra is rámutat, hogy nem egyedül Máriát kell a fő példaképnek tekintenünk. Jézus ugyanolyan fontos és meghatározó, ő ugyanúgy lehetővé teszi a vele való azonosulást és ezáltal segíti a nőt a saját identitásának tudatosításában, és hivatásában. A Jézus Szíve kultuszban megvalósuló isteni szeretet mély átélése, a szív szimbolikája, az kiengesztelődés retorikája jól illeszkedett a női nemi karakterhez. Nincs is más olyan szerv, amely érzelmileg annyira

25 *Mária kongreganisták kézikönyve* é. n. 89.

26 *Hajadonok őrangyala* 1858, 268.

27 Busch 1997, 108.

28 Beinert 1984, 71–83.; Busch i. m. 110.

29 Söveges 2007, 223.

30 Schlögl i. m. 40; Beinert i. m. 85; Söveges i. m. 221–223.

„feltölthető” lenne, mint a szerelem, az indulatok „lakóhelyének” és forrásának tartott szív. Ugyanakkor Alcoque Szent Margit látomásaitól³¹ kezdődően Jézus szíve az engesztelés ideálját és az ehhez kapcsolódó engedelmesség, türelem, szelídség, önmegtagadás erőnyeit is jelképezte. Ezek szintén mind olyan erények voltak, amelyek alkalmasak voltak a nőt, a rá „kimért” szociális szerepében (engedelmes feleség és anya) erősíteni. „A Megváltó végtelen irgalmaságának egyéb bizonyosságai között különösen kitűnik, hogy a keresztény hívek szeretetének megfoghatóságának idején maga az isteni szeretet mutatkozott be, mint különös tiszteletnek tárgya s jóságának gazdagsága bőségesen kitarult ama vallásos gyakorlat folytán, amelyben az Úr Jézus szentséges Szívét tiszteljük, «akiben a bölcsesség és tudomány minden kincsei rejlenek».”³² – írja XI. Pius 1928-ban megjelent „Miserentissimus Redemptor” kezdetű, az Úr Jézus szentséges Szívét mindenki részéről megillető engesztelésről szóló pápai enciklikájában. A kultusz középpontjába tehát az egyház Jézus benső világának, szándékainak és érzelmeinek megismerését és ezáltal az egyén Krisztushoz való viszonyának elmélyítését állította. Különösen a jezsuita rend tekintette „szívügyének” e lelkiesség felkarolását és terjesztését. Az ő kezdeményezésük volt az Imaapostolság mozgalom, mely Magyarországon 1865 után Jézus Szíve Szövetségként működött, és a későbbi Szívgárda mozgalom létrejöttében is fontos szerephez jutott.³³ Norbert Busch véleménye szerint az imaapostolkodás révén egy konkrét eszközt adtak a nő kezébe, ami alkalmas arra, hogy családi szerepeit elláthassa és férjének és gyermekeinek vallási életét segíthesse, így pedig közvetve saját nemi karakterének legitimizációjához is képes volt hozzájárulni. Mindezt alátámasztani látszik az imaapostolkodás szervezetében tapasztalható női dominancia. Magyar adatokkal még nem rendelkezünk, azt azonban tudjuk, hogy a Németországban működő szervezetekben messze felül voltak reprezentálva a nők (négy tagból, csak minden negyedik volt férfi).³⁴

31 A francia vizitációs nővér (1647–1690) többször részesült abban a kegyelemben, hogy megjelent előtte Jézus szentséges Szíve, kérve őt, hogy engeszteljen az emberek hálátlanságáért és eszközölje ki, hogy külön ünnepnapot szenteljen neki az egyházban. Ügyét többek között a későbbi Jézus Szíve apostolának nevezett jezsuita Claude de la Colombière (Szent Kolos) karolta fel, melynek nyomán a társadalom egyre szélesebb rétegeiben terjedtek a Szív egyesületek és a kultusz. bővebben lásd. Stierli 1954, 156–158.

32 Részlet a „Miserentissimus Redemptor” kezdetű enciklikából. Online hozzáférés: <http://katolikus-honlap.freeweb.hu/0704/sziv.htm> .

33 KL V. 2000, 243–244.

34 Busch i. m. 270.

Női szentek

Mária és Jézus alakja mellett alig jelennek meg a példaképek sorában női szentek. A felhasznált imakönyvek szinte mindegyikében találunk női szentekhez szóló imákat, ám ők elsősorban nem példaképpen vannak a nő elé állítva, hanem egyes meghatározott szükséghelyzetben, vagy közbenjáróként lehet hozzájuk folyamodni. Akik szinte mindenütt ott vannak: *Szent Erzsébet*, *Szent Margit*, *Szent Anna* (özvegyek és gyermekre vágyók vigasztalója), *Alexandriai Szent Katalin* (minden nehézségben, szükségben, halál óráján segít), *Lisieuxi Szent Teréz*, *Szent Mária Magdolna*, *Szent Rozália*, *Szent Borbála* (jó halál segítője). Akik ritkábban: *Szent Alacoque Margit*, *Szent Rózsa* (béketűrész segítője), *Szent Klára*, *Szent Ilona*, *Szent Apollónia* (fogfájások segítője), *Szent Julianna*, *Szent Filoméla* (tűrésben, halál napján védelmező), *Szent Franciska*, *Szent Veronika*, *Szent Ludmilla*, *Boldog Gizella*. Életük szentségére többnyire csak általánosságban olvashatóak utalások, így olyan általános erények (szent, szűz, vértanú, tiszta, engedelmes, alázatos) kapcsolódnak hozzájuk, amelyek sok hasonlóságot mutat az imakönyvek moralizáló részeiben felsorakoztatott normakatalógusok tételeivel „erénygyöngyeivel” és virágaikkal:

Szent Borbála: „*Isten! ki mindenhatóságod többi csodái között a gyarló nőnemből is némelyeket vértanúi koszorúval ékesítél: engedd kegyesen, hogy kik a szűz szent Borbála vértanúd születésnapját üljük, az ő példáját követvén, hozzád juthassunk. A mi Urunk sat. Amen*”³⁵

Szent Luca: „*[...] engedd, hogy valamint Lucza szűz vértanúd dicső emlékének örvendünk, úgy az ő példájakint az erényekben is öregbedjünk [...]*”³⁶

Szent Erzsébet: „*e világ boldogságát megvessük s a mennyei örömöket mindig élvezhessük*”³⁷, „*ki a bűnbánat öltönyében, vezekelt és kísérté figyelemmel gyermekeinek nevelését és többre becsülte az Istentől ráért veszteséget, mint a császári koronát.*”³⁸

Szent Mónika: „*Csalékony a kellem, hiú a szépség; az Urat félő asszony, az nyer dicséretet.*”³⁹ „*A világ ma nem sokkal szerencsésebb, mint a tizenhatodik század vége felé volt, - a veszedelem ma sem kisebb. Az elvekkal együtt az erkölcsök is eltűntek. A levegő, melyet ifjaink magukba szívnak, hamis bölcselkedéssel van tele. A családi élet zavaros, - a kisdedek bölcsője már nagyon kététes! Soha sem várt a hitvesnőre, az anyára, ki e magasztos küldetésre méltó,*

35 *Mennyei hangok* 1859, 704.

36 *Mennyei hangok* 1859, 706.

37 *Mennyei hangok* 1859, 761.

38 Boros 1938, 19–20.

39 *Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre ...* 1937, 478. Az ifjúság pártfogói fejezet-cím alatt.

oly mélységes fájdalom, mint manap. [...] Olvassátok Szent Mónika életét, tanuljatok e nőtől, és anyától imádkozni és sirni, szüntelen remélni és soha el nem csüggedni. Ne feledjétek, hogy manap azért vezi körül oly sok veszély a fiatalságot, - mert kevés köny ragyog a hitvestársak, - az anyák szemében.”⁴⁰

Sziénai Szent Katalin: „*Sok leány gyűjtött gazdagságot; - Te fölülmúltad valamennyit*”⁴¹

Szent Blanka: „*aki királyi gyermekének azt mondotta: inkább szeretnélek ravatalon látni, mint tudni, hogy bűnnel az Istent megbántottad*”⁴²

Chantal Franciska: „*aki gyermekeinek neveléséért mindent megtett és a szentség koronáját veszítette el*”⁴³

Szent Klára: „*jóságos erkölcsöknek, kincses tárháza, tökéletességnek tüköre, testi, lelki tisztaság*”⁴⁴

Összegzés

A tárgyalt korszakban tehát Mária alakja körül csúcsosodott ki a katolikus egyház női ideálja. Isten anyja minden ember anyjaként lett nyilvántartva, a tisztaság, az alázatosság és szeretet anyjaként, aki egy teljhatalmú közbenjáró, aki minden szükségben, különösen pedig a női szükséghelyzetekben segít. Az öröktől való szűzként tekintettek rá, akinek mind testi, mind lelki tisztasága a kor valamennyi nőjének példaképpül szolgált. Alakjában azonban egyre kevésbé egy távoli aszketikus, szűzi ideált megtestesítő nőt, inkább egy saját, követhető testi-lelki értékekkel rendelkező valós nőt tiszteltek a 19. század polgárosuló modern asszonyai. „Udvartartásába” csak kevés női szentet emeltek be az imakönyvek szerzői, viszont ha jól megfigyeljük életútjukat, azt tapasztaljuk, közöttük is több példaértékű feleség és édesanya (Gizelle, Erzsébet, Chantal Franciska, Blanka, Anna, Mónika) kapott helyet, ezzel is visszatükrözve a kor piedesztálra állított női ideáltípusait.

40 *Katolikus Szemle* 1889/3, 295. (Bougaud E.: A keresztény anya. Ford. Ruschek Antal: Szent Mónika életéről írott művének előszavából).

41 *Imádságkönyv egyszersmind kalauz a lelki életre ...* 1937, 478.

42 Boros i.m. 19–20.

43 Uo.

44 *Arany Korona* 1881, 296.

IRODALOM

BEINERT, Wolfgang

1984 *Himmelskönigin - Urbild der Kirche - Neue Frau. Die Wandlungen des Katholischen Marienbildes von der Gegenreformation bis um Ende des 20. Jahrhunderts.* In Wolfgang Beinert Hrsg.: *Maria. Eine ökumenische Herausforderung.* Regensburg, Pustet. 75–116.

BUSCH, Norbert

1997 *Katholische Frömmigkeit und Moderne: Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte Des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland Zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg.* Religiöse Kulturen der Moderne, Bd. 6. Gütersloh: Chr. Kaiser.

DIÓS István – VICZIÁN János szerk.

1993 *Magyar Katolikus Lexikon I–XV.* Budapest, Szent István Társulat.

GAJTKÓ István

1936 *A XVII. század katolikus imádságirodalma. Palaestra Calasanctiana A Piaristák Doktori Értekezései az 1932. Évtől.* 15. Budapest, Élet.

GORZÓ Gellért

1915 *Ráday Pál imádságai* (25. évf. 2. füzet) 151–172.

GYÁNI Gábor

1998 *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.* Nagyítás Szociológiai Könyvek. Budapest, Új Mandátum.

HEILER, Friedrich

1977 *Die Frau in den Religionen der Menschheit.* Berlin–New York, De Gruyter.

HOLL Béla

1958 *A Magyar nyelvű nyomtatott katolikus imádságoskönyveinek bibliográfiája.* Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Saját írások sorozat 121. tétel, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára.

MCLEUD, Hugh

1988 Weibliche Frömmigkeit–Männlicher Unglaube? Religion und Kirchen Im Bürgerlichen 19. Jahrhundert. Ute Frevert Hrsg.: *Bürgerinnen und Bürger*. Göttingen, Vadenhoeck & Ruprecht

SAUER, Edith

1990 *“Bewahrerinnen der Zucht und der Sittlichkeit”*. *Gebetbücher für Frauen - Frauen in Gebetbüchern*. In *L’Homme* 1. 37–58.

SCHENDA, Rudolf

1988 *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*. Vittorio Klostermann.

SCHLÖGL, Rudolf

1995 Sündlerin, Heilige oder Hausfrau? Katholische Kirche und Weibliche Frömmigkeit um 1800. In Götz von Olenhausen, Irmtraud Hrsg.: *Wunderbare Erscheinungen*. Paderborn–Wien: Schöningh 13–49.

SÖVEGES DÁVID

2007 FEJEZetek a lelkiség történetéből 2. Pannonhalma: Bencés K.

STIERLI, Josef Hrsg.

1954 Die Herz-Jesu-Verehrung vom Ausgang der Väterzeit bis zur hl. Margareta M. Alacoque In Cor Salvatoris: *Wege zur Herz-Jesu-Verehrung*. Freiburg, Herder.

FORRÁSOK

AZ IMAKÖNYVEKRŐL

1872 Az Imakönyvekről. *Religio* 1872/I. félév 49. szám: 385.

BOROS Fortunát

1938 *Mária, légy Anyám! Imakönyv nők részére*. Kolozsvár, Bonaventúra Kiadó.

KÓSA Matild

1928 Még valami a női eszményről *Keresztény Nő* 1928/június: 14., 4–145.

KURCZ Adolf – SZATHMÁRI József

1891 *Dicsértesség a Jézus Krisztus*. Katolikus Imádságos, Oktató És Énekes Könyv. Nagyabony, Szerdahelyi János Könyvnyomdája.

MIHÁLYFI Ákos

1898 Könyvismertetés Ruschek Antal: A keresztény nő című munkájáról. *Katolikus Szemle* 1898/XII. kötet. 696.

AZ IMAKÖNYVEKRŐL

1872 Az Imakönyvekről. *Religio* 1872/I. félév 49. szám. 385.

PONGRÁCZ Eszter

1881 *Igaz isteni szeretetnek harmatjából növekedett Arany-Korona azaz különféle válogatott ájtatos szép imákból, lelki fohászkodásokból, elmélkedésekből, dicséretekből, és szívbeli indulatokból, mintegy mennyei világossággal ragyogó, Istenhez ébresztő drága kövekkel formáltatott és készített imádságos és énekeskönyv*. Budapest, Rózsa Kálmán és neje.

ROSTY Kálmán SJ.

1903 *Magyarok nagyasszonya. Költemények Szűz Mária tiszteletére*. Kalocsa, Webner Ferenc.

SÍK Sándor – SCHÜTZ Antal

1937 Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre a tanulóiifjúság számára. Budapest, Szent István Társulat.

STÖRMANN, B.

1894 Mária hű leánya. Kongregációi kalauz egyszersmind imakönyv minden katolikus nő számára. Károly Ágoston, ford. Budapest, Szent István Társulat.

TÁRKÁNYI Béla

1858 *Hajadonok őrangyala: Katholikus Imakönyv*. 3. kiadás. Pest, Heckenast.